

L'ESPOLI ECOLÒGIC DE L'ÀFRICA SUBSAHARIANA

Joaquim Sempere

Professor de Sociologia a la Universitat de Barcelona

La crisi ecològica que afecta el món d'avui s'experimenta a l'Àfrica d'una manera peculiar. Efectivament, la causa principal d'aquesta crisi és l'aplicació massiva a la indústria, els transports i l'agricultura d'unes tècniques científiques molt agressives per a la biosfera i la utilització massiva de fonts energètiques fòssils. I això en el marc d'un sistema econòmic expansiu, el capitalisme, que té una tendència intrínseca a ampliar el seu radi d'acció i colonitzar més i més esferes de l'activitat humana i dels recursos naturals. En una primera consideració, semblaria que un continent que ha arribat tard al progrés tecnocientífic i que conserva encara moltes formes tradicionals de treballar, de produir i consumir, no hauria d'estar greument afectat per l'impacte ambiental experimentat a Europa, Amèrica del Nord, el Japó i els altres països que han seguit la via industrialitzadora d'aquest darrer segle i mig.

El fet és, però, que l'observació ens posa en evidència un deteriorament greu dels ecosistemes africans. Àfrica s'ha incorporat a l'economia mundial, a l'economia-món, per dir-ho amb paraules d'Immanuel Wallerstein, de la pitjor manera possible. Està sofrint els efectes negatius de la crisi ecològica sense beneficiar-se de les millores que aporta la producció tecnocientífica.

¿Per què estan passant així les coses? Els mals actuals de l'Àfrica (de l'Àfrica negra més concretament) deriven del tipus de relació que van establir amb ella els països portadors del progrés tecnocientífic modern, és a dir, els països europeus. Només esmentaré de passada el comerç d'esclaus, perquè queda lluny. Però tampoc es pot oblidar, perquè a més del desastre humà que va representar, va deixar unes profundes cicatrius. Es calcula entre 12 i 15 milions els esclaus que van ser transferits al Nou Món durant els 4 segles que va durar aquest comerç infamant, però el nombre de víctimes humanes s'hauria de multiplicar per 3 o 4 com a mínim, incloent-hi els morts durant el viatge transoceànic i els morts durant les guerres de rapinya dels reis i senyors africans de la costa atlàntica que capturaven esclaus a les terres de l'interior per bescanviar-los per teixits i armes que els proporcionaven els navegants europeus. Tot allò va generar una desestructuració social segurament important en totes les zones afectades.

El colonialisme no va iniciar-se a l'Àfrica negra fins al segle XIX, quan gràcies als progressos mèdics i farmacològics els blancs europeus van poder penetrar en el continent amb més garanties de poder resistir el clima i les malalties pròpies dels territoris equatorials i tropicals. El colonialisme va ser fomentat per la industrialització europea, que va generar una demanda creixent de matèries primeres i de mercats exteriors. També la colonització, com el comerç d'esclaus, es va emprendre, per part dels europeus, sobre la base de la ignorància i el menyspreu de la població autòctona, considerada per molts com a infrahumana. Ignorància i menyspreu que han marcat un segle i mig de relacions.

Des del punt de vista dels problemes que tractarem avui aquí, és a dir, dels problemes ambientals, el colonialisme va tenir efectes relativament reduïts, o en tot cas molt menys greus que els efectes soferts posteriorment, sobretot durant el període postcolonial, de 1945 en

endavant. Vull destacar un aspecte paradoxal d'aquesta història. Una primera mirada als fets ens fa veure que la descolonització, malgrat alguns èxits i millores inicials en alguns països, i malgrat el progrés net que suposava la independència política, va iniciar una evolució econòmica, però també política, que ha empitjorat notablement la situació de molts països de l'Àfrica negra. Després de la descolonització, a partir dels anys 50 i 60, tots els problemes comencen a agreujar-se. La situació econòmica es deteriora, el saqueig ecològic arriba als seus nivells culminants, el deute extern ofega aquells països, esclaten múltiples guerres. Aquest fet s'ha aprofitat per fer una insidiosa propaganda que sosté que els africans no se saben governar, i afegint, fins i tot, que l'època colonial havia estat millor que la postcolonial.

L'aparent paradoxa, però, té una explicació. A partir de 1950 aproximadament, l'Europa de postguerra s'ha reconstruït i comença l'època daurada del capitalisme occidental, "els 25 anys gloriosos", que arriben aproximadament fins al 1975, durant els quals el creixement a Europa i a tot Occident assoleix xifres espectaculars. És l'època de la gran expansió del consum de masses, i per tant d'una demanda masiva i creixent de recursos materials i energia. L'ampliació incessant del capital fix (màquinària) i la producció industrial creixent d'artefactes de consum més i més sofisticats tècnicament comporta més demanda de fonts energètiques fòssils, sobretot petroli i gas, i d'urani, més demanda de productes agrícoles com cafè, te, cacau, vainilla, cotó, etc., més demanda de fusta i pasta de paper i més demanda de minerals i metalls necessaris per a la nova producció química i de maquinària industrial i domèstica, com el coure, el crom, el plom, el mercuri, el níquel, el zinc, el molibdè, el vanadi, el titani, el cadmi, el columbi, el tantali, etc. Molts d'aquests metalls eren coneguts abans però no eren apenes utilitzats en la indústria.

Europa tenia una finca particular, un pati posterior, un subcontinent sencer a la seva disposició: l'Àfrica negra. Havia arribat el moment de treure tot el profit de les relacions de dependència que el colonialisme havia establert a l'Àfrica respecte d'Europa.

Si en l'època colonial l'espoli d'Àfrica no havia assolit les dimensions posteriors, en canvi el colonialisme va establir unes estructures econòmiques i uns hàbits de dependència i subordinació que han estat heretats pels nous estats independents i que expliquen molts dels mals presents. Aquesta herència enverinada es resumeix en una expressió sintètica: **economies heterocentrades**. Això significa que les capacitats productives fomentades pels colons anaven bàsicament orientades no a satisfer les necessitats de la població autòctona, no a desenvolupar els mercats interiors, no a donar prioritat a l'alimentació, les infraestructures locals, l'educació i la sanitat, sinó que anaven orientades bàsicament a produir articles destinats als països del Nord (en la immensa majoria, matèries primeres). És significatiu observar les escasses comunicacions ferroviàries instal·lades pels europeus, que no unien els grans centres urbans entre si, sinó les regions dotades de riquesa mineral o de plantacions amb els ports on embarcar la mercaderia. A més a més, les activitats exportadores no deixaven intactes les estructures econòmiques tradicionals autòctones. Els pobladors autòctons eren expulsats per la força cap a terres marginals, menys productives, sense interès per als colons. Es van introduir mecanismes per obligar els autòctons a entrar en l'economia monetaria, sobretot el pagament d'impostos en diners, en la moneda de les administracions colonials, que obligaven la gent o bé a orientar la seva producció agrícola al mercat, i especialment al mercat exportador, o bé a treballar per un salari a les plantacions dels colons o a les mines. Tot això va desestructurar i reorganitzar les economies d'aquelles societats. Un dels efectes de més abast va ser reduir les activitats agrícoles i forestals de subsistència. Un altre efecte de gran abast, com veurem, va ser la creixent dependència de la importació d'aliments de l'exterior. Però d'això en parlarem a continuació.

Abans de continuar, vull subratllar que els africans no es van resignar passivament a aquestes imposicions, i que per tant no se'ls pot acusar d'haver acceptat sense resistència un destí subaltern. La colonització, durant els segles XIX i XX, està plena de lluites de resistència que van costar centenars de milers de morts, milions de morts, matances massives, autèntics genocidis com els perpetrats contra els hereros de Namíbia, exterminats sota el governador alemany Von Trotta abans de la primera guerra mundial, o els perpetrats pel Leopold II al Congo. Una de les estratègies político-militars dels colonialistes, practicada per anglesos i francesos, consistia a reclutar tropes africanes i llençar-les a lluitar contra poblacions d'altres ètnies. Això va generar hostilitats interètniques que han perdurat fins avui, complicant el panorama polític dels estats postcolonials. I va generar un altre fenomen important: alguns dels oficials africans formats en els exèrcits colonials van esdevenir governants fidels a les explotacions colonials acostumats a tractar amb crueltat i despotisme les poblacions dels països que van passar a governar. Dos dels governants que se'ns han presentat com a exponents de la "barbàrie africana", Idi Amin Dada i Jean-Bédél Bokassa, dictadors que van governar respectivament a Uganda i a la República Centrafricana durant els anys 70, havien estat oficials dels exèrcits colonials anglès i francès. Idi Amin havia dirigit la lluita contra els mau-mau de Kenya.

Reprenent el fil de l'herència estructural del colonialisme, repeteixo que aquesta herència va consistir essencialment a implantar unes economies heterocentrades. Els grans sectors que es van desenvolupar sota aquests paràmetres van ser els **conreus d'exportació**, l'**explotació forestal**, la **mineria** i la **pesca**. Examinem ara a quina situació s'ha arribat en els darrers temps.

Comencem per l'**agricultura**. Abans de 1960 Àfrica exportava més aliments que els que importava, però des d'aquesta data les importacions d'aliments superen les exportacions. Segons un informe del PNUD de 1997, de 1974 a 1990 les importacions d'aliments a l'ASS va créixer d'un 185% (es van quasi triplicar) i els ajuts alimentaris d'un 295% (es van quadruplicar). El 1995 les importacions d'aliments representaven el 17% de les necessitats alimentàries totals i es preveu que aquest percentatge es duplicarà cap al 2010. Les importacions d'aliments dels anomenats "països amb dèficit alimentari" (PDA) de l'ASS s'han multiplicat per 12 en 30 anys (de 1960 a 1990), calculant-les en valor monetari, i les importacions per capita s'han multiplicat per 6. Un fet que agreuja aquesta dependència és que aquestes importacions d'aliments avui representen una factura molt més gravosa que fa trenta anys si la comparem amb els ingressos per exportacions: han passat de representar el 27,9% dels ingressos per exportacions a representar el 47,7%, és a dir, gairebé la meitat (tot i que el percentatge d'aliments en el total d'importacions no ha variat en el mateix període). Això és un primer exemple d'un fenomen que veurem en altres sectors econòmics: els africans necessiten cada cop exportar més per obtenir de l'exterior els mateixos béns que abans. D'això se'n diu "**deteriorament dels termes d'intercanvi**".

	Importació d'aliments (\$ USA)	% d'aliments en el total importat	Importació d'aliments sobre els ingressos per importació	Importació d'aliments per càpita (\$ USA)
1960	136.132	19%	27,9%	2,2
1990	1.626928	20,8%	47,7%	13,1

SUBALIMENTACIÓ

	Població total (milions)	% de persones subalimentades	Nombre de persones subali-mentades
1970	270	38%	103
1990	501	43%	215

NIVELL ALIMENTARI

	SEA per càpita (kcal/dia)	Proteïnes p.c. (g/dia)	Greixos p.c. (g/dia)
Africa negra			
1970 1990	2.140 2.040	54 49	41 41
Món			
1970 1990	2.440 2720	65 71	55 69

Nota. SEA = subministrament d'energia alimentària (bàsicament hidrats de carboni)

¿Per què passa això? Bàsicament perquè s'ha imposat una **orientació agroexportadora**. El colonialisme ja va imposar conscientment aquesta orientació perquè li interessaven certs productes tropicals impossibles de produir en el clima temperat d'Europa: el cafè, el te, el sucre, el cacahuet. Un bon exemple és el de l'oli de cacahuet, que tenia una gran demanda a l'Europa del segle XIX, en plena industrialització, tant per a ús alimentari popular com per a ús industrial. A l'AOF els francesos van estimular de diferents maneres el conreu d'aquesta oleaginosa en detriment dels conreus de subsistència. Però el gran impuls del model agroexportador va venir, durant el segle XX, a causa de la mundialització del mercat de cereals. Amb productivitats elevadíssimes, basades en la motorització, la mecanització, i l'ús massiu de fertilitzants i plaguicides químics, els cultivadors dels 5 grans productors mundials de cereals (Estats Units, Canadà, França, Austràlia i Argentina) han rebotat els preus dels cereals, arruïnant milions de petits cultivadors africans, que no podien competir en preus i havien de vendre les seves terres o passar-se a conreus d'exportació. No cal dir que aquest model, malgrat els seus aparents avantatges (tenir aliments més barats), en conjunt arruïnaven aquests països, generant una massa flotant de treballadors pobres del camp que havien de treballar com assalariats a les terres dels més afortunats (o a les plantacions i mines dels estrangers) o marxar a les ciutats, en un èxode rural atropellat que provoca les megalòpolis prou conegudes. Les economies d'aquests països queden fragilitzades pel mercat en dos vessants: els agricultors que treballen per a l'exportació no controlen els preus, depenen del mercat mundial i les seves fluctuacions. L'altre vessant és la dependència respecte del mercat mundial de grans: ja hem vist com el deteriorament de la relació d'intercanvi empitjora la balança de pagaments (i en casos extrems pot condemnar a la fam a milions de persones de manera sobtada: veure les reflexions de L.Brown sobre la Xina).

Una altra dada que val la pena tenir present: de 1970 a 1990 la dieta de l'ASS (calculada per la Sisena Enquesta Alimentària de la FAO feta el 1996) s'ha mantingut estable en les dades de mitjana, mentre que el consum mitjà tant d'hidrats de carboni com de greixos i proteïnes augmentava a tot el món. A més, aquesta mitjana oculta la duplicació del nombre de persones que passen fam a l'ASS, que ha passat de 103 milions a 215 milions entre 1970 i 1990. Fins i tot el percentatge sobre la població total ha crescut, passant del 38% al 43%, cas únic al món.

Un altre factor de vulnerabilitat del model agroexportador és la tendència al **monocultiu**. La dependència extrema d'un o uns pocs conreus d'exportació fa que qualsevol oscil·lació dels preus mundials (que normalment controlen els països consumidors i no els productors) pugui provocar alternativament una eufòria o una davallada catastròfica. Els cultivadors autòctons,

sobretot els petits, no tenen recursos financers per fer front a les davallades, es veuen obligats sovint a abandonar la terra, agreujant la crisi agrària i l'èxode rural. Veure les xifres de monocultiu

MONOCULTIU

Percentatge en el total d'exportacions agrícoles i ramaderes

COMORES	vainilla, clau	93,9%
ETIÒPIA	café	55,2%
BURK. FASO	cotó, bovins	70,8%
TOGO	cacau, cotó	62,9%
BENIN	cacau, cotó, oli de palma	71,6%
RUANDA	café (1970)	87,5%
	(1992)	58,4%
MALI	cotó, bovins	60%
SENEGAL	cacauet (1970)	62,5%
	(1992)	31,9%
GÀMBIA	cacauet	
GUINEA-BISSAU	cacauet	
LESOTHO	llana, bovins	
MOÇAMBIC	cotó	
SOMÀLIA	plàtans, ovins, caprins	

El deteriorament dels termes d'intercanvi ha tingut efectes molt catastròfics en el cas dels productes agraris, més encara que en els de la mineria o la pesca. Així, l'any 2000 el café, el te i el cacau es venien a 1/6 del preu màxim aconseguït el 1977, i el cotó i el cautxú natural a un 75% del preu màxim aconseguït el 1973.

¿Quins són els resultats ambientals de la nova agricultura africana des dels anys 50?

Es poden resumir en **degradació dels sòls, contaminació per agroquímics i stress hídric** en nombroses regions del subcontinent. Entre 1945 i 1990 la superfície cultivable degradada assolía a l'Àfrica el percentatge més elevat del món sobre el conjunt de terres cultivables: el 65%, només superat per Amèrica central (74%). Per degradació dels sòls s'entén compactació, pèrdua de fertilitat i de riquesa biològica, erosió i, com a resultat final, desertificació, avenç del desert. La contaminació per agroquímics només s'ha produït a les regions on s'ha pogut aplicar l'agricultura moderna. L'stress hídric, com la contaminació química, té molt a veure amb les pressions productivistes per augmentar, al cost que sigui, el rendiment de cada hectàrea. En unes economies cada cop més dependents del mercat mundial, les pressions productivistes formen part del panorama habitual. El deteriorament dels termes d'intercanvi és una circumstància que empeny cap al productivisme, perquè el poder adquisitiu de cada sac de café o de vainilla disminueix any rera any, de manera que cal treure de la terra tanta quantitat com sigui possible només per mantenir el mateix nivell adquisitiu de l'any anterior. Això vol dir abandonar les pràctiques de conservació de la terra, de deixar-la descansar durant els anys que calgui, de combinar agricultura i ramaderia, etc. Les societats tradicionals precoloniales havien arribat a situacions d'equilibri molt interessants que preservaven la fertilitat de la terra i impedien normalment que les sequeres es transformessin en fams massives.

Les tensions productivistes han fet molt de mal tant a les regions tropicals humides com a les zones més seques i àrides cobertes de sabana. Als tròpics el productivisme porta a cremar parcel·les de bosc per poder plantar, provocant la desforestació, amb tots els seus mals. La desforestació, d'altra banda, és com matar la gallina dels ous d'or, perquè les terres guanyades a la selva tenen una capa molt fina i fràgil que perd ràpidament la fertilitat després de tres o quatre anys de conreu, deixant finalment un erm o un desert.

La situació de les terres més seques de la sabana queda ben il·lustrada per la crisi agrícola i ramadera del Sahel Occidental dels anys 70 i 80. De 1968 a 1975 hi va haver una fortíssima sequera que va conduir a una fam generalitzada que va fer moltes víctimes. La sequera i la fam es van reproduir el 1985-1986. Es va dir aleshores que el desastre era conseqüència de fenòmens naturals. Però un examen del que havia passat mostra que no és així. Ningú, ni els més vells, no recordava una fam tan terrible i que afectés tanta gent i tant de territori. Durant els anys 50 i 60 la política de preus garantits del cacahuet a diverses regions de l'AOF va impulsar una gran expansió d'aquest conreu. A Níger, per exemple, es va passar de 73.000 ha el 1938 a 432.000 el 1968. Simultàniament, la ramaderia, afavorida per la vacunació del bestiar, l'obtenció de noves varietats d'animals, la perforació de pous i les tècniques modernes de conservació de la carn, va fer passar el bestiar boví del mateix país de 760.000 a 4.500.000 unitats entre els anys 1938 i 1970. Els ovins i caprins van experimentar un creixement equivalent. En anys anteriors en aquests països s'havia arribat a un cert equilibri entre cultius de subsistència (bàsicament els cereals tradicionals, mill i sorgo), el cacahuet i el bestiar. Cada any es deixaven en guaret, sense conrear, algunes terres de "reserva", i el bestiar se'l deixava pasturar tant a les terres en guaret com als camps després de la collita, de manera que la terra es fertilitzava amb els seus fems. Doncs bé, les pressions productivistes induïdes pels francesos que van desencadenar l'esmentat creixement explosiu tant dels conreus com del bestiar, van fer impossible la simbiosi descrita. Molt sovint es van abandonar els cultius de cereals i s'havien de comprar al mercat els productes alimentaris. Els sòls, privats de descans i de fertilitzants, s'esgotaven i produïen menys, malgrat la introducció de varietats més productives de cacahuet. Alguns agricultors, massa pobres per comprar fertilitzants, havien d'abandonar unes terres estèrils i cremaven bosc per aconseguir terres fèrtils. Els ramaders, privats de les seves pastures en els terrenys agrícoles, buscaven altres pastures sotmetent-les a sobrepastoreig, estimulats també per l'augment del nombre de pous disponibles. El resultat de tot plegat va ser un col·lapse dels fràgils ecosistemes de la zona.

SEQUERA I FAM AL SAHEL OCCIDENTAL (de 1968 a 1975 i de 1985 a 1986): ELS PRECEDENTS

NÍGER: evolució de la producció

	1938	1968-1970
Cacahuet (ha)	73.000	432.000
Ramaderia bovina (caps)	760.000	4.500.000

SISTEMA TRADICIONAL

cereal (mill o sorgo)

cacahuet

[alternança i guaret]

ramaderia

[pasturar els camps després de la collita]

SISTEMA NOU

cacauet --- sense guaret / tala de bosc

ramaderia-- sense accés als camps conreats: sobrepasturatge i esgotament de pous i bassals d'aigua

Es calcula que en la zona afectada (que comprèn Mali, Burkina Fasso i Níger, entre altres països) van morir de fam unes 100.000 persones, la majoria nens. Es van perdre bona part de les collites durant anys consecutius. Una gran part del bestiar va morir de fam i set. Es van assecar molts estanys i tolls d'aigua i van reduir-se els cabals dels rius i llacs, disminuint dràsticament la pesca (a Mali els anys 1972 i 1973 va arribar a ser 1/5 del que era habitual). Van resorgir malalties desaparegudes. L'abandó dels camps i la tala d'arbres per a diversos usos va fer avançar el desert. Centenars de milers de persones van fugir cap a les ciutats, com a veritables "refugiats ecològics". Es van enregistrar molts casos de bogeria i suïcidi. Al Sahel les sequeres havien estat sempre habituals, però ni els més vells en recordaven cap de tals dimensions. La lliçó d'aquest cas és que en uns ecosistemes fràgils la utilització de certes tècniques i la implantació de projectes productivistes maximitzadors, destinats a augmentar els ingressos en diners, tenen efectes no desitjats de destrucció ecològica, sovint irreversible. Les poblacions autòctones havien après durant segles a conviure amb un entorn natural advers i havien desenvolupat tècniques que permetien alimentar-se i viure dignament, malgrat la pobresa, sense deteriorar la base natural de recursos. ¿Qui es va beneficiar del productivisme i la "modernització"? En part alguns administradors colonials, en part negociants francesos, especialment en el comerç de la carn i el cacahuet, que s'exportaven a les ciutats però sobretot a França, i en part alguns notables locals. ¿Qui en va sortir perjudicat? Una gran massa de petits i mitjans camperols i pastors arrossegats per la voràgine productivista, que van perdre bous i esquelles, van haver de malvendre les terres i emigrar cap als *bidonvilles* de les ciutats.

Passem ara a examinar què ha passat amb els **bosc**s. Els boscos es perden i es degraden a ritmes accelerats. És difícil tenir una idea quantitativa exacta de la situació, perquè les estadístiques més completes, les de la FAO, són inservibles perquè es basen en el criteri de definir la desforestació com la conversió del bosc a altres utilitzacions, com conreus i pastures. No enregistra com a desforestació el bosc talat que es deixa regenerar ni el que es converteix en plantació. Es pot eliminar el 80 o 90% dels arbres mitjançant la tala sense que la FAO ho enregistri com a desforestació. Els culpables de la desforestació són, aleshores, segons aquest criteri, els petits cultivadors que cremen un tros de selva empesos per la fam, però no les grans companyies fusteres. Tot i així, les xifres disponibles han de tenir alguna relació amb la realitat. Ens diuen, per exemple, que durant els primers decennis del segle XX les pèrdues forestals més importants es van produir a l'hemisferi nord, Amèrica, Europa i Àsia, així com al món mediterrani i a l'Orient Mitjà, mentre que en els darrers 30 o 40 anys la desforestació més important s'ha produït als tròpics, on el ritme continua accelerant-se. Entre 1960 i 1990 s'ha perdut 1/5 del bosc tropical al món. A l'Àfrica es calcula que la pèrdua no ha estat tan forta com a Àsia (33%) però que assoleix la mitjana mundial (18%). Els països més afectats són la RD del Congo, Costa d'Ivori, Togo, Nigèria i Guinea. Si la tala creix a un ritme inferior al d'Àsia tropical, en canvi la reforestació hi és molt més lenta. Es calcula que a l'Àsia tropical per cada 4,5 hectàrees talades de bosc se'n reforesta una, en canvi a l'Àfrica tropical se'n reforesta una de cada 29 hectàrees talades (xifres de 1989).

DESFORESTACIÓ

A partir de 1960 la desforestació més gran al món s'ha produït als tròpics.

1960-1990: pèrdua d' 1 / 5 del bosc tropical al món:

Àsia 33%
Àfrica 18%

REFORESTACIÓ

(relació entre superfície talada i reforestada)

	Superfície talada	Superfície reforestada
ASIA	4,5	1
AFRICA	29	1

Els danys infligits als boscos, d'altra banda, no es limiten a la fusta extreta. L'explotació forestal moderna utilitza una maquinària pesada de grans bulldozers, grues i camions. Perquè aquesta maquinària pugui accedir al bosc cal obrir-hi pistes forestals, i es destrossen molts arbres i altra riquesa vegetal sense proporció amb la fusta aprofitada, de manera que la destrucció és enorme. La brutalitat mecanitzada amb què es practica l'aprofitament de la fusta li ha merescut el nom de "**mineria fustera**". Es destrueixen ecosistemes on no sols es preservava una gran riquesa en biodiversitat, sinó també on les comunitats autòctones obtenien, amb una forma sostenible d'explotació, aliments, plantes medicinals, fibres i llenya, cautxú, anous i altres fruits del bosc, i animals de caça. S'acusa la pobresa de destruir els boscos per guanyar terres de conreu o de pastura, però està fora de dubte que la gran destrucció dels boscos africans (com la dels altres boscos tropicals del món) és l'explotació fustera de grans companyies, normalment estrangeres, que tenen el capital suficient per invertir en empreses supermecanitzades d'extracció. De fet, les poblacions rurals que viuen prop dels boscos tenen una cultura de preservació dels boscos. Per exemple, no tallen arbres per a llenya, sinó que aprofiten branques i troncs morts, i no cacen femelles prenyades. Tampoc no exterminen les poblacions de rinoceronts o elefants per obtenir-ne banyes i ullals, com fan els traficants d'aquests productes. Un fenomen recent que està també contribuint al deteriorament dels boscos és la demanda de llenya (i fusta) de les ciutats africanes, en vies de creixement ràpid. Els comerciants de la ciutat que van a adquirir llenya ja només pensen en el negoci i no en la preservació del bosc. Les poblacions urbanes estan perdent o ja han perdut la cultura conservacionista.

Els governs locals el que fan és donar concessions a aquestes companyies estrangeres. En part ho fan per tenir ingressos per pagar el deute extern i disposar de divises. Però sovint això està lligat a la corrupció, a la participació de les elits governants al negoci.

Aquest creixement sobtat de la degradació forestal a l'Àfrica no s'explicaria sense el creixement desorbitat de la demanda de productes de la selva (com l'ivori), però sobretot de la demanda de fusta a tot el món, començant pels països més rics. Entre 1950 i 1996 la demanda mundial de fusta s'ha multiplicat per 2 i el consum de paper per 5. El consum per persona als països industrialitzats és 12 vegades més gran que als països subdesenvolupats. Aquí tornem a trobar dades que fan pensar que la prosperitat occidental del darrer mig segle és un fenomen cabdal per explicar l'acceleració experimentada en la degradació ambiental. En el cas de la fusta i el

paper, les dades indiquen que la indústria extractiva s'ha orientat cada vegada més cap als països tropicals en els darrers 40 anys.

Examinem la **mineria i l'explotació de recursos energètics minerals**. Es calcula que les reserves de riquesa mineral de l'Àfrica subsahariana representen el 13,8% (en valor) del total de reserves mundial. Aquest percentatge supera els d'Europa, Àsia i Oceania, i és superat pel de les Amèriques i de Rússia. Tenint en compte que Àfrica és el continent menys industrialitzat de tots i el de més baix consum energètic, està clar que l'extracció de minerals africans es fa gairebé del tot al servei dels països dels altres continents, i especialment dels més industrialitzats. A l'ASS hi ha una mineria important de minerals metàl·lics tan necessaris a la indústria moderna com la bauxita, el coure, el níquel o el crom. Guinea té el 14% de les reserves mundials de bauxita i Sudàfrica el 73% de les reserves mundials de crom. L'or i els diamants també hi estan ben representats. El consum de tots aquests productes del subsòl es concentra als països occidentals, que en quasi tots els casos s'acosta o supera el 75% del consum mundial (amb el 20% de la població).

La mineria ha tingut a l'Àfrica efectes socials i econòmics també desestabilitzadors. Un exemple n'és la **monoproducció**, que fa dependre els ingressos per exportacions d'un o pocs minerals. Amb l'aggravant que en el camp de la mineria s'està produint també un deteriorament dels termes d'intercanvi, encara que amb oscil·lacions molt menors que en el cas dels productes agrícoles. En el conjunt del món, els minerals metàl·lics es venien l'any 2000 a un 50% dels preus de 1974 (mitjana mundial).

MONOPRODUCCIÓ MINERAL

Percentatge de les exportacions de minerals en el total de les exportacions
(en valor monetari)

BOTSWANA	diamants, coure, níquel	89%
ZAMBIA	coure	86%
LIBÈRIA	diamants, ferro	60%
ZAIRE	diamants, coure	57%
TOGO	fosfats	50%

RESERVES DELS 15 MINERALS MÉS IMPORTANTS (en valor monetari, any 2000)

Europa	5,41%
Àsia	9,95%
Oceania	10,06%
Àfrica negra	13,8%
Rússia	23,84%
Amèrica	36,75%

Els efectes ambientals de la mineria, en conjunt, són molt menors que el de les activitats forestals i agrícoles. En canvi, a nivell local provoquen gravíssims episodis de contaminació, intoxicant terres i aigües, destrossant boscos, i per tant obligant poblacions senceres a desplaçar-se. Els guanys en llocs de treball difícilment poden compensar la destrucció d'hàbitats i d'ecosistemes que eren una font de riquesa i vida local. Un cas que ha transcendit la barrera mediàtica que acostuma a ocultar aquests danys és la lluita del poble ogoni de Nigèria contra les perforacions de la Shell en el seu territori ancestral, que ha provocat l'enverinament de les aigües degut als vessaments i les fuites, així com incendis freqüents. L'agricultura i la pesca van patir-ne i es van degradar greument les condicions de vida de milers d'ogonis. Va començar una resistència pacífica encapçalada pel líder local Ken Saro-Wiwa que va dur a una intervenció creixent de l'exèrcit nigerià, malgrat la difusió que es va fer en els fòrums internacionals de la lluita dels ogoni per la seva supervivència. La repressió es va endurir, amb matances exemplaritzants, assalts amb armament pesat contra poblats, assassinats i mutilacions, destrucció de vivendes i tala d'arbres fruiters. Finalment el govern nigerià va escenificar un enfrontament tribal fictici per poder acusar Ken Saro-Wiwa i 8 altres líders ogoni d'assassinat i sotmetre-ls a un judici-farsa que els va condemnar a morir penjats. L'execució es va dur a terme el novembre de 1995, malgrat la campanya internacional de protesta.

La **pesca** s'ha de prendre també en consideració. És prou conegut que moltes de les principals pesqueries del món estan a prop de l'esgotament i que caldrien mesures de suspensió temporal per permetre'n la regeneració. La causa principal d'aquest saqueig dels mars és el conjunt de tècniques noves: grans vaixells-factoria que utilitzen xarxes quilomètriques i grues de gran potència per elevar les captures, i sistemes de congelació i conserva, que permeten practicar la pesca com un negoci de grans dimensions que busca la maximització dels beneficis a qualsevol cost. Amb aquestes tècniques, que destrossen la riquesa pesquera en unes proporcions molt més altes que la captura de peix finalment útil per al consum humà, cap als anys 70 les pesqueries tradicionals explotades per les flotes pesqueres dels països rics van començar a mostrar senyals d'esgotament, i aleshores les grans companyies van posar els ulls en les riqueses del Sud. Va començar una política d'acords amb països pobres. Recordem que les grans companyies pesqueres espanyoles van orientar-se cap a les aigües de països com Namíbia i el Marroc. Durant els anys 80 i sobretot 90 es van firmar acords de països industrialitzats amb 16 països africans. Doncs bé, segons un informe encarregat pel PNUD l'any 1996, les rendes obtingudes per aquests països africans en virtut dels esmentats acords no arriben ni al 10% del valor de les captures de les grans companyies estrangeres en les seves aigües jurisdiccionals.

És difícil fer-se una imatge documentada i completa del conjunt dels fenòmens aquí considerats. Jo només he estat en condicions de reunir informacions fragmentàries, però que em semblen significatives. He intentat trobar, i en molt casos ho he aconseguit, xifres i dades

globals que donen una aproximació a la magnitud del desastre i que posen en evidència que l'Àfrica subsahariana és i ha estat víctima d'un autèntic espoli dels seus recursos naturals, espoli que, malgrat els progressos econòmics fets en alguns països, gravita com una llosa sobre el potencial de desenvolupament que existeix en aquest continent. De fet, la destrucció d'ecosistemes està hipotecant greument el futur de tot el continent.

Resumint, es pot dir el següent.

1) Àfrica està sofrint, com altres regions productores de matèries primeres, un deteriorament secular dels termes d'intercanvi. Segons l'informe "Signes vitals" del WW Institute de l'any 2001, els preus mitjans mundials dels recursos naturals (excloent els combustibles) han passat en un segle, del 1900 al 2000, a representar un terç del que havien estat l'any 1900.

2) Entre els factors que mantenen i accentuen aquest deteriorament comercial n'hi ha d'estrictament comercials, però que en realitat expressen relacions de força (en aquest cas, de força econòmica), com les condicions que els països consumidors poden imposar sovint als països productors, vulnerables, a més a més, quan es troben en situació de monocultiu o monoproducció; també hi juguen les polítiques comercials dels països rics, per exemple a través de l'ajut, encobert o descarat, a les exportacions de cereals; però també hi ha factors tècnico-econòmics, en particular les substitucions d'importacions degut a avenços tècnics o al reciclatge. (Exemples de substitució del sucre per HFCS des dels anys 80, i el reciclatge de metalls. El 1991 es recuperava ja el 43,5% del plom, 27,6% de l'alumini, 21,1% del zinc, 43,4% del coure i 16% de l'estany: no cal dir que això, que és un progrés ecològic, fa baixar la demanda dels minerals corresponents i per tant les seves cotitzacions en els mercats.)

3) El deute extern és un factor importantíssim de degradació ecològica, perquè pressiona a fi que els governs africans dels països endeutats, que són quasi tots, busquin els diners on sigui. Acaben recorrent sovint a la solució més a l'abast: vendre recursos naturals més enllà del que estarien disposats en una situació normal. (Efectes perversos: pressió a la baixa dels preus, i per obtenir uns mateixos ingressos cal una quantitat més gran de fusta o de minerals.)

4) L'explotació o extracció d'aquests recursos s'ha de fer quasi sempre en col·laboració amb companyies estrangeres, que són les que tenen els diners i les tècniques, i que s'enduen la part del lleó del negoci.

5) Un aspecte particularment sinistre d'aquest espoli és el de les **guerres**. L'última sessió d'aquest cicle està destinat al tema dels conflictes armats, i per tant no m'hi estendré. Però sí que cal recordar aquí que es produeix un conglomerat de confrontació política, confrontació ètnica i compra d'armes als Estats Units, Unió Europea, Rússia o Xina, amb l'explotació dels recursos naturals, que es presenta com una font fàcil i abastable per als governs o els grups rebels armats. "Cada vegada hi ha més consciència de la directa relació entre l'extracció il·legal de recursos, el tràfic d'armes, els conflictes violents, les violacions dels drets humans, els desastres humanitaris i la destrucció del medi ambient", diu Michael Renner en el darrer informe del WW Institute. Hi ha un cercle vivió: el botí de l'explotació dels recursos finança la guerra, i la guerra, al seu torn, permet un accés continu a aquests recursos. El tràfic d'armes està íntimament lligat amb el comerç il·legal de matèries primeres, com ara els minerals, la fusta i els diamants. La gran expansió del comerç mundial en l'era de la globalització capitalista i el creixement de les xarxes financeres incontrolables han facilitat molt l'accés dels grups guerrers als principals mercats (sigui per comprar armes o per vendre recursos). Un sol exemple, però significatiu: el del coltan a la RD del Congo. Es tracta d'un fang negre i arenós

que conté columbita i tantalita. El tàntal resisteix molt la calor i és essencial per a la indústria de la comunicació, els telèfons mòbils i ordinadors portàtils. El Congo és la 4ª reserva mundial de coltan. Les tropes ruandeses i els seus aliats rebels de la UDC es van apoderar de grans estocs de coltan els anys 1998 i 1999, van expulsar agricultors de terres riques en coltan i van fer treballar forçadament els seus presoners en la seva extracció. Moltes coses semblants es podrien dir de les guerres de Sierra Leona, de Libèria i d'Angola. No crec que sigui una exageració dir que una part de la nostra prosperitat occidental està tacada de sang africana.

Una consideració final. Tota aquesta exposició il·lustra una idea que circula des de fa uns anys, la idea de **deute ecològic**. Si el deute econòmic és un deute del qual es parla tant, un deute visible i reconegut, quantificat i escrit en documents oficials que vinculen els governs endeutats, el deute ecològic encara no és més que una idea normativa, però al meu entendre indiscutiblement real, que caldria reconèixer, fer visible i quantificar, si això fos possible. En tot cas, és per a mi evident que la prosperitat dels països del Nord s'ha bastit, en una part almenys, sobre la base de saquejar recursos naturals de regions del Sud, d'importar aquests recursos sense contrapartides justes. En aquest intercanvi desigual, els països del Nord hem contret un deute ecològic que hauríem de pagar, i aquest és un argument de pes per plantejar-se seriosament una transformació radical del sistema de fluxos de riquesa que travessen el món, a fi de fer possible aturar la carrera a l'abisme que ens duu a una creixent desigualtat entre països totalment insostenible, si és que volem viure en un món no sols més just, sinó més estable i equilibrat.